

*Коцяба Інеса,
аспірантка кафедри української мови та славістики,
Тернопільський національний університет
імені Володимира Гнатюка,
inesakotsiaba97@gmail.com*

МЕТАФОРА ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ «ДУША» В ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ БОГДАНА ЛЕПКОГО Й ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Образні компоненти, з погляду когнітивної лінгвістики, суттєво розширюють смисловий потенціал концептуальної одиниці. Метафори характеризуються індивідуальним осмисленням концепту, що виявляється у перенесенні ознак одного предмета на інший для розуміння суті останнього. З огляду на це, вони – чи не найпродуктивніші і за своєю суттю є імпліцитними порівняннями. За М. Скаб, «метафора є «наочним» моделюванням сутностей, що чуттєво не сприймаються, а отже, є знаряддям формування ментальних категорій, утворення нових концептуальних систем, породження нового знання» [9, с. 436].

Особливості метафоричного осмислення душі були предметом вивчення багатьох мовознавців, зокрема М. Скаб [9], Л. Кравець [2], Г. Дядченко [1]. Актуальність дослідження зумовлена інтересом до вивчення особливостей метафоричної об'єктивації концепту «душа» в поезіях Б. Лепкого та Т. Шевченка. Метою наукової розвідки було простежити специфіку метафоричної реалізації вказаного концепту в поетичних картинах світу двох українських письменників, які жили в різний час, але писали про одне і теж – Україну, народ, людські страждання, Бога та ін.

В аналізованому поетичному матеріалі образні одиниці, що експлікують концепт «душа», формують відповідний континуум змістових уподібнень, які виражають експресивний та оцінний потенціал і є результатом художнього освоєння дійсності. Розкриття граней і розуміння особливостей душі пояснюється асоціативними зв'язками з іншими предметами, явищами чи істотами, що підтверджує полісемантичність і когнітивну багатогранність аналізованого явища.

З метою осягнення і висвітлення специфіки поняття душі обидва автори аналогізують її у найрізноманітніший спосіб, проте однією з найпродуктивніших є модель, що проводить паралелі з живою істотою,

насамперед людиною. Цей тип метафор дістав назву антропоморфних. Подібно людині, душа у Т. Шевченка набуває фізіологічних можливостей і потреб: встає, лягає, відпочиває, її стережуть та оберігають, як-от: «*Душа убога встала рано, / Напряла мало та й лягла / Одпочивать собі, небога / А воля душу стерегла. / – Прокинься, каже. Плач, убога!*» [10 (4), с. 113].

Б. Лепкий втілює релігійні вірування про те, що душа є основою життя, проте після фізичної смерті вона покидає тіло і повертається на небо: «*Немов глядів, куди цей шлях веде, / Котрим з землі душа його піде*» [8, с. 244]. Мовні знаки *йде, мандрує* виражають можливість переміщення чи перебування у просторі, як-от: «*Мандрує в світ за очі. / Мандрує вічно, ніч і день, / Самотня, одинока...*» [8, с. 258]; «*Іде, гряде шляхом отим / Твоя душа небога*» [4, с. 90].

Б. Лепкий також як компоненти метафор широко використовує лексеми на позначення частин тіла людини на зразок: *лице, коліна, рамена (плечі), уста*, напр.: «*Душа скучає, мов дитина, / І криє в споминах лице*» [8, с. 88]; «*Тільки все ще Псіхе мармурова / Розгортає білі рамена, / Ніби каже: «Я така чудова. / Ось уста мої, цілуй їх, на!»*» [8, с. 346] (автор послуговується відомостями давньогрецької і давньоримської міфології про Псіхе, яка є втіленням людської душі в образі людини).

Душа в обох авторів осмислюється як така, що може переживати почуття та емоції, піддаватися їхньому впливу, пор.: «*Душі, з небес благословенній / Дано любить, терпіть, страждать. / І дар приречений, натхнення, / Дано сльозами поливать*» [10 (4), с. 239]; «*О тяжкая души печаль!*» [10 (4), с. 60] та «*Розжалобилася душа / У смутках непомірних, / Що збулась радості життя*» [8, с. 75-76]; «*Не тішиться й мені в піснях, / Коли душа скимить*» [8, с. 77].

Почасти фіксуємо співставлення душі з окремою частиною тіла людини, що відчуває біль чи яку можна покалічити, зокрема у Б. Лепкого: «*Через тую рожу гожу / Пальці покалічив. / Не так пальці, не так пальці, / Як серце і душу*» [8, с. 121]; «*Ми знаєм це – і нас душа болить*» [8, с. 209].

Специфіку антропоморфного представлення душі засвідчує її соціоморфне втілення (наприклад, позначення родинних стосунків), що демонструє лексема *небога*, як-от: «*Твоя душа небога*» [4, с.90], або ж вона реалізується імпліцитно, зокрема в контекстах: «*Щоб міг душу колисати / До таких чудових дум?*» [3,

с. 153]; *«Душа твоя морочиться / Хотіннями дитинними. / Душа твоя морочиться / Незбагнутими хотіннями»* [8, с. 337] і *«Ледача воля одурила / Маленьку душу»* [10 (4), с.113].

Соціоморфна метафора представлена й у кримінально-правовому виявленні, передусім лексемами на позначення протиправної діяльності – *закувати, убійство, убий, живцем зарий* або назвами знарядь позбавлення волі – *кайдани*, коли душа розглядається як жертва, яку позбавляють життя, спричиняючи страждання, пор.: *«Кому я що заподіяв? / Чиї тяжкі руки / В тілі душу закували»* [10 (2), с. 31] і *«Чи так, як другі, прислонити очі, / Забити серце і душу в кайдани»* [8, с. 82].

Особливості метафоричного втілення концептуалізованого образу душі в поезії Б. Лепкого демонструють асоціації з рідним краєм: *«Чи живу, чи роздер / Ворог, крук-чорнопер / Мою душу, край мій»* [8, с. 322]. Аналогізує автор душу і з водним простором, зокрема, це засвідчує використання вербалізаторів *океан, глибина*, напр.: *«О пісне, яка ти прекрасна, / Коли з океану душі / З'явишся нараз, світла, ясна, / На розкіш, на втіху мені! / Хотів би тебе я дістати / З тих темних, таємних глибин»* [8, с. 40].

Характерним для поетичної творчості обох авторів є використання орнітологічних метафор, що набувають народнопоетичного звучання, пор.: *«Нехай душі козацькії / В Україні витають»* [10 (1), с. 8]; *«Душа окрилена жадала, – / Того кохання, що горить»* [10 (4), с. 250] та *«Росте уяви міць, душі вірлиний зір»* [8, с. 105]; *«А зажене тебе недолі сила / Там, де життя грязюка бездорожна, / То розністреш душі сріблесті крила / Й перелетиш, куди пройти не можна»* [8, с. 114]. Тут актуалізуються уявлення про душу як птаха, що високо літає, далеко бачить.

Тонкість душевної організації передається в артефактній метафорі через аналогію з посудиною, яку легко розбити, пор.: *«Чим розбиту розважити душу?..»* [8, с. 281]; *«Здалека прихід твій чарує / Мене і дивну міць вливає / У душу»* [8, с. 236] і *«О, Боже, мій Боже! Волею своєю / Розбий моє тіло і душу розбий!»* [10 (1), с. 173]. Лексема *дно* також вказує на посудину: *«Здається, ніби синіми очами / Вдивляється у душу, ген на дно»* [8, с. 112]. Оказіональне

розуміння опоетизованої душі демонструє артефактна метафора *душа* – *святиня*: «*До неї молимося всі / В святині нашої душі*» [4, с. 18].

У Б. Лепкого об'єктивується через метафори думка про душу як вмістилище, напр.: «*З жаром в душі, з любов'ю в серці, / З слізьми в очах!*» [3, с. 66]; «*І кожний тіла рух, / І кожний дотик рук / Жие в моїй душі... Де єсть то забуте, / Щоби забулося, що у душі жие?*» [3, с. 71]. Простежуємо аналогію з поверхнею: «*І любов'ю упасти на душі*» [8, с. 159]. Авторським вважаємо осмислення душі як квітів, думки: «*День і ніч падуть сніги / Густі, густі. / А у мене квітки / Процвітають рясні. – / В душі... В душі...*» [5, с. 56]; «*Вікно. / На нім маляр-мороз / Малює біллю й сріблом / Душі-квіти*» [6, с. 19]; «*О пісне моя! Що найкращого є / В душі-мислі народу мого*» [7, с. 17].

У Т. Шевченка душа часто асоціюється з могилою: «*Мов у душі своїй самотній / Навік надію поховав*» [10 (4), с. 244], вогнем: «*Огнем душі причарував*» [10 (4), с. 248]; «*Так думи прокляті / Рвуться душу запалити*» [10 (2), с. 13]; темрявою: «*Засяй у темряві душі*» [10 (4), с. 241]. Тоді як у Б. Лепкого більшою мірою корелює з фантом, поезією, підйомом та ошуканством: «*Душа? – Дитинячий фантом, / Поезія і штука, / Ідейний, духовий підйом – / То все тяжка ошука*» [5, с. 106].

Отже, важливу роль у розкритті й осягненні сутності душі у творчості Т. Шевченка і Б. Лепкого відіграє метафора. У поетичних творах цих авторів функціонує континуум образно-асоціативних експресивних та оцінних одиниць, які є спільними для обох митців, проте в кожного з них знаходимо також приклади оказіональних метафор, що засвідчують оригінальність авторського мовомислення.

Перспективу подібних досліджень вбачаємо в подальшому студіюванні метафоричних вербалізацій інших концептів в українській етнокультурі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дядченко Г. «Душа окрилена – літа на волі...» (слово-образ душа в сучасній українській поезії). *Культура слова*. 2010. Вип. 73. С. 85–91.
2. Кравець Л. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст.: монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2012. 416 с.

3. Лепкий Б. Вибрані твори: у 2 т. / упоряд., авт. передм. Н.І. Білик, Н.І. Гавдида. Київ: Смолоскип, 2011. Т. 1. 606 с.
4. Лепкий Б. Вірші. *Із забуття – в безсмертя: (сторінки призабутої спадщини)* / М.Г. Жулинський. Київ, 1990. С. 86–91.
5. Лепкий Б. Вірші. «Українська хата». Київ, 1990. С. 103–107.
6. Лепкий Б. Під Різдво. Тернопіль: Лілея, 1993. 76 с.
7. Лепкий Б. Поезії. Тернопіль: Джура, 2005. 500 с.
8. Лепкий Б. Твори: в 2 т. / упоряд., авт. вступ. ст. та прим. Ф.П. Погребенник. Київ: Наукова думка, 1997. Т. 1: Поетичні твори. Прозові твори. Мемуари. 845 с.
9. Скаб М. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери: монографія. Чернівці: Рута, 2008. 560 с.
10. Шевченко Т. Твори: у 14 т. Чікаго, 1962.

Наливайко Марія,
кандидат філологічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
nalyvajko_m@tnpu.edu.ua

ОНІМНА ЛЕКСИКА В ПОЕТИЧНІЙ МОВІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Використання лексики різних стилістичних рівнів є одним із найхарактерніших засобів зображення дійсності у творах Тараса Шевченка.

Метою нашого дослідження є аналіз онімної лексики в мовотворчості Тараса Шевченка [2]. Художній світ поета наповнений власними іменами – антропонімами, топонімами, ойконімами, астіонімами, гідронімами та ін.

В ономастиконі виділяються імена українських козаків, селян, їх дружин та дочок становлять найбільшу групу. Так, для найменування чоловіків поет уживає такі імена: *Петро, Назар, Хома, Василь, Іван, Тарас, Ярема* та ін. Жінки ж зветься найпоширенішими на той час іменами: *Оксана, Катерина, Марина, Мотря, Христя, Ярина*. Особові імена мають велику кількість варіантів, створюючи антропонімічні ряди: *Іван, Йван, Івась, Йвась*. Тарас Шевченко